

ALEVİLİK VE YENİ ANAYASA (ANAYASAL PERSPEKTİF)

Prof. Dr. Hasan Tahsin FENDOĞLU*

ÖZET

Günümüzde sadece Türkiye’de değil, dünyanın belirli ülkelerinde de kendisini hissettiren önemli sorun alanlarından birisi de Aleviliktir. Konunun iyice anlaşılabilmesi için doğru kaynaklara inilmesi ve bunların nesnel olarak analiz edilmesi gerekmektedir. Konumuz, bu yazıda iki bölüm halinde ele alınmıştır. Birinci bölümde konunun anayasal açıdan gerçek boyutu ve geçirdiği süreç analiz edilmeye çalışılmış, ilgili kavramlar ve çeşitleri belirtildikten sonra, konunun köşe taşı olan Hz. Ali’nin Devlet Başkanı (Halife) olması nedeniyle *dönemin seçim sistemi* irdelenmiş, ardından Şii, Harici ve Sünni mezhepleri analiz edilmiştir. Bu üç mezhebin, *seçim sistemi* konusundaki görüşleri konumuz açısından son derece önem arz etmektedir. İran, Irak ve Azerbaycan’da daha kalabalık olan *Caferilik* ve Yemen’de daha yoğun olarak yaşayan *Zeydilik* grupları ile Mısır’da bir devlet kurmuş bulunan *Fatımiler* konumuz bağlamında analiz edilmiş, bu mezheplerin sünnilikten farklı yönleri saptanmaya çalışılmıştır. Birinci bölümde, tarihsel dönemler itibariyle de konu aydınlatılmaya çalışılmış, *Emeviler ve Abbasiler* döneminde Şiiliğin yapısı karşılaştırmalı olarak saptanmaya çalışılmış, *Osmanlılar* dönemi ve *Anadolu Aleviliği ile konu noktalanmıştır*. İkinci bölümde yeni anayasa taslaklarında ve çalışmalarında Alevilik ve Diyanet İşleri Başkanlığı konusundaki görüşler incelenmiştir. Alevilik konusunda yeni anayasada nelerin yapılabileceği tartışılmaya değer bir konudur.

Anahtar Kelimeler: Din ve inanç özgürlüğü, Şiilik, Alevilik, Sünnilik, Hz. Ali, halifelik, seçim sistemi, mezhep, Diyanet İşleri Başkanlığı.

* İnönü Üniversitesi Hukuk Fakültesi Öğretim Üyesi.

THE ALEVISM AND THE NEW CONSTITUTION (CONSTITUTIONAL PERSPECTIVE)

Abstract

Alevism is one of the major problems not only in Turkey but the certain districts of the world. In order to understand the subject thoroughly, should be analyzed objectively and tracking back to the proper sources. In this article, the actual size of the constitutional aspects of the subject and his process were analyzed. The electoral system of the period examined which is the cornerstone of the subject The Caliph Ali on the grounds that after specifying the concepts and types of Alevism. The sects of Islam Shia, Sunnis and Kharijites are analyzed after examination of the electoral system. The electoral system in terms of views on the topic these three sects are utmost importance. Caferilik is more numerous in the Iran, Iraq and Azerbaijan and Zeydiis are more intense group in Yemen and the Fatimis established a government in Egypt has been analyzed to determine the different aspects of these from Sunni sect. Subject of historical periods was tried to clarify, to establish to the structure of the Shia in the period of Umayyads and the Abbasids, and analised of the Ottoman period and tried to reach a conclusion after the analise of the Anatolian Alevism.

Keywords: Freedom of religion and faith, Shiism, Alevism, Sunnism, Hz. Ali, caliphate, the electoral system, sect, Presidency of Religious Affairs.

I. ALEVİLİK

A. GİRİŞ

Mevcut Anayasanın 2, 24 ve 174 üncü maddeleri bağlamında, Türk anayasa hukukunun en çok tartışılan konularından biri laikliktir. Anayasayı yorumlama yetkisinin çoğunlukla tekelinde olduğu Türk Anayasa Mahkemesi de, laiklik konusunda epey karar vermiştir. Anayasa Mahkemesi kararlarında yorumlanan laiklik, akademik tezlere konu olmuş, Mahkeme kararlarının lehinde ve aleyhinde çok yazı kaleme alınmıştır. *Laiklik* kavramıyla doğrudan veya dolaylı bağlantılı olan

Alevilik konusunda, anayasal açıdan da durulması gerektiği kanısındayız. Laiklik kavramı yanında, Türk anayasa hukuku tarihinde *seçim* kuram ve olgusunun da analizinde yarar görmekteyiz. Seçim kuram ve olgusu bizi doğrudan demokrasi kavramına götüreceğinden bu yazı, demokrasinin kökenleri ile de ilgilidir. Bu makalede odaklanan bir başka kavram da *mezhep* olmuştur. Mezheplerin seçim teori ve uygulamasıyla ilgili görüşleri burada irdelenmiştir. Bu yazıda, asırlar boyu toplumlarımızı kemiren Alevilik sorununun *temeline* inildiği gibi geçirdiği *aşamalar* da ihmal edilmemiştir.

1. Kavram

Mezhep kelimesi *sözlükte* gitmek, takip etmek veya gidilen yol demektir. Mecâzi olarak da, görüş, kanaat, inanç ve doktrin anlamlarına gelir. Terim olarak mezhep, İslâmî bilgi kaynaklarından faydalanılarak, meseleleri anlama ve değerlendirme konusunda, hukukçuların usul ve esaslarda meydana getirdikleri farklılıklara denilir. Mezhep, bir İslâm hukuku metodolojisi konusudur; istinbat (hüküm çıkarma) konusundaki farklılıklardır.¹ Sahabe devrinden itibaren gelen ihtilafların nedeni nasları (ayet-hadis) bilmemek, farklı yorumlamak ve değişik anlayışlara sahip olmaktır. İlk tabiûn devrindeki çevre ve üstad farkları da ihtilafa sebep oluyordu. Son tabiûn devrinde ise, özellikle yöntem, *içtihat* ve *prensiplerde* ihtilaf vardır. Müçtehid imamlar devrinde henüz mezhepler teşekkül etmemişti. Ebu Yusuf (731-798) ve Muhammed (749-805), hocaları olan Ebu Hanife'ye bazen muhalefet ediyorlar ancak Ebu Hanife (699-767)'de bunu doğal karşılıyordu. İnsanlar arasındaki düşünce ihtilafı, konunun derin oluşu; arzu, istek ve mizaçların farklılığı, ölçülerin ayrı oluşu, eskileri taklit geleneği, anlayış ayrılığı, baş olma, hükmetme arzusu gibi nedenlerden doğmaktadır. İslâm toplumundaki anlaşmazlığın nedenleri şöyle özetlenebilir; Arap ırkçılığı ihtilafın önemli bir nedenidir. Emevî kabilesi ile Haşimî kabilesi arasındaki ihtilaf, geçmişte az zararlı olmamıştır. Mudar kabilesine karşı Haricilerin büyük ekseriyetinin Rabia

¹ Zeydan, Abdulkerim, *el-Medhal li diraseti 'ş-Şeriatî'l-İslamiyye*, XI B. Beyrut, 1990, s. 130.

kabilesinden olması da burada hatırlanmalıdır. Bir diğer neden, hilafet tartışmalarıdır. Müslümanların, kâdim dinlerin mensuplarından pek çoğuna (İran, Roma) komşu olmaları da kültürel zenginlikle birlikte, anlaşmazlık getiriyordu. Felsefenin tercüme edilmesi, asırlardır kesin netice elde edilmemiş sorunlarla uğraşmak, asılsız hikayeler, müteşabih ayetlerin değişik yorumları ve dinî hükümler çıkarmadaki yöntem farklılıkları çekişmelere yol açabiliyordu².

Şia kelimesi topluluk veya taraftar, *Şii kelimesi* ise Şia grubuna mensup anlamında olup, Hz. Ali (599-661) taraftarlarına verilen isimdir. Bu grup, Hz. Osman devrinde ortaya çıkmış olup, Şiiler, Hz. Peygamber, halifeyi tayin etmiştir ve bu da Hz. Ali'dir diyen gruptur³ Alevi ise, Ali kelimesinden türeyen Arapça bir kelime olup, Hz. Ali'ye mensup olan kişi demektir. Bu konu ile ilgili olarak *Şia*, *Şii* ve *Alevi* kavramları yanında *Kızılbaş*, *Bektaşî*, *Osmanlı Safevi İlişkileri*, *Safevi İslamı olarak Alevilik* gibi kavramlar da konumuzla bağlantılı ise de burada bu konulara girilmeyecektir. *Alevilik* ile *Şiilik* aslında farklı kavramlar olup, bu iki kavram daha sonra temasa geçmişlerdir.

2. Kapsam

Bu araştırmada anayasal açıdan konunun kökenine inilmeye çalışılmış, dönemin seçim sistemi ve ekolleri (mezhepleri) ışığında konuya yaklaşılmıştır. *Avrupa Birliği İlerleme Raporlarında Alevilik*, *Avrupa Birliği'nin Alevileri azınlık şeklinde nitelemesi*, *Avrupa'da yaşayan Aleviler ve bunların çocuklarına verilecek din dersinin içeriği*, *Aleviler ve Türkiye'de zorunlu din dersleri*, *Diyanet İşleri Başkanlığının anayasal konumu* gibi konulara girilmemiştir. Bu çalışmada sadece Şianın çıkışı, Şianın geçirdiği dönemler ve konumuz bağlamında Anadolu Aleviliği incelenmeye çalışılmıştır. Bu yazının konusu İslam içi Şia'dır,

2 Ansay, Sabri Şakir, Hukuk Tarihinde İslam Hukuku. Ankara, 1946, s. 25 vd.

3 Şehristani, Muhammed, el Mîlel ve'n Nihal, Tahkik M. Seyyid Kilani, II. Baskı, Cilt I-II. Beyrut, 1975, Dar ül Ma'rife, C. I, s. 146 vd; Wellhausen, Julius, İslamiyetin İlk Devrinde Dini-Siyasi Muhalefet Partileri, Çev. Fikret İşıltan, Ankara, 1989, TTK Yayını, s. 89 vd.

İslam dışına çıkan Şiiler bu yazının kapsamı dışındadır ve ayrı bir çalışma konusudur.

3. Çeşitleri

Şiiler genel olarak *iki* kısma ayrılır; İslam dışı ve içi gruplar. *Birinci grup*, İslâm'ın (amentunun esaslarının) dışına çıkanlardır. Bunların bir kısmı, Abdullah b. Sebe'nin fırkasına dâhil olup, Hz. Ali'yi ilah kabul ederler. Bazı Şiiler ise *Hz. Ali, Hz. Muhammed'e benzediğinden dolayı büyük Melek Cebrail'in, yanlışlıkla vahyi Hz. Muhammed'e getirdiği* iddiasında bulunurlar. *Karga kargaya benzediği gibi Hz. Ali de Hz. Muhammed'e benziyordu* diyen bu gruba *Gurabiye* (Kargacılar) fırkası (partisi) denir. Şiilerin içerisindeki *Beyaniyye* grubu, iki ayrı ilaha, yer tanrısıyla gök tanrısına inanırlar. Şia'dan Muğiriye grubu daha ileri giderek, Hz. Ali'yi bir ilah olarak benimser. Hattabiye gurubu, Cafer Sadık'ı ilah olarak kabul eden gruptur. Şia'nın Keysaniyye grubu, *Hz. Ali ve oğulları hilafete en layıktır, Mehdi-i Muntazar, Muhammed Hanifiyyedir*, der. Şia'nın *İsmailiyye* grubu, Mısır'da *Fatımiler* devletini kurmuştur ki bunlara *Batıniyye* de denilir, Batıniler, gizli imamlara inanırlar. Bu birinci grubun tamamı, İslam dairesinin dışında olan gruptur.

Şia'nın *ikinci gurubu*, İslâm'dan dışarı çıkmayan fakat bazı farklı fikirleri olan gruptur ki bunlar iki tanedir, *Zeydiye ve İmamiyye (Caferiye)*. İmamiye veya *Caferiye* mezhebi günümüzde İran'ın resmi mezhebi olup ayrıca Irak ve Azerbaycan'da, *Zeydiye* mezhebi ise Yemen civarında yaşamaktadır.

İslam içi Şiilik ya siyasi, ya itikadi veya hukuki bir mezhep olabilir. Yani Şiilik üç kısma ayrılabilir; "*halifelik*" temelli olarak ortaya çıkan *siyasi açıdan Şiilik*; "*kader*" temelinde ortaya çıkan *itikadi bakımdan Şiilik*; "*davranışlar*" temelli olarak doğan *hukuki (fikhi) açıdan Şiilik*. Şiilik, tarih boyunca İslam içi ve İslam dışı versiyonları görülebilen çok geniş bir platformun ismidir. Şiilik siyasi, itikadi ve hukuki birer mezhep olarak irdelendiğinde de yekpare bir görüntü vermemektedir.

4. Seçim sistemleri

Hz. Peygamber'in dinle olduğu kadar dünya ile de bağlantılı görevleri vardı, O, bir devlet başkanı idi. Hz. Peygamber'in vefatından

sonra yerine kimin geçeceği sorun olmuştur. Kur'an'da, krallıklardan söz edilir: Fir'avn'un krallığı, Nemrut'un krallığı, Hz. Davud'un Krallığı, Hz. Süleyman'ın krallığı, Talut ve Callut'un krallığı gibi. Ama sahabe, *siyasi bir sözleşme* (imamet akdi) sonucunda, *Sakife Ben-i Saide* denilen çardakta, Hz. Ebubekr'i (572 – 634) Devlet Başkanı olarak seçmiştir. Hz. Ebu Bekir, Hz. Peygamber'in sülalesinden biri değildi. İlk dört Halife'den hiç biri de diğerinin usulü (altsoyu) ve fûruu (üstsoyu) değildi.

Hz. Ebubekir'in seçiminde dört grup (parti) görülmektedir; birincisi Muhacirler, ikincisi Ensar, üçüncüsü Müslüman olduğu halde Mekke'de kalanlar (Mekke Aristokrat grubu), dördüncüsü saltanat (monarşi, krallık) yanlısı olan grup. Bu son grup olan saltanat yanlıları, seçime karşıdılar ve hızla da gelişmişlerdir⁴.

Hz. Ali'ye göre hilafet, şu üç özelliği aynı anda taşıyan bir kişiye verilmeliydi, *Kureyş kabilesine mensup olmak, Haşimi ailesinden gelmek ve Hz. Peygamber'e yakın akraba olmaktı. Aynı anda* bu üç özelliği taşımayan bir kişi halife olmamalıydı. Kaldı ki, Hz. Peygamber'in yerine devlet başkanı olacak kişinin seçiminde bu kadar acele edilmemeliydi. Hz. Ali'nin bu görüşünü destekleyenler azınlıktaydı. Hz. Ali, bu kanısını, halife seçilen Hz. Ebu Bekir'e de belirtmiş, hilafetin kendisinin hakkı olduğunu ifade etmiş, O'na hemen biat etmemişti. Hz. Ali, Hz. Ebubekir'in halife seçilmesinden sonra yaklaşık 6 ay beklemiş, eşi ve Hz. Peygamber'in kızı olan Hz. Fatıma'nın (606–632) vefatından sonra O'na biat etmişti⁵

Esasen İslam hukukunda halife, "*İmamet (devlet başkanlığı) Sözleşmesi*" denilen *siyasi bir sözleşme* ile seçilir. Ebu Hanife, Serahsi (1009–1090), Kasani (ö.1191) gibi hukukçular, seçimin gerekli olduğunu

4 Macdonald, Duncan B. , Development of Muslim Theology, Jurisprudence and Constitutional Theory, New York, 1965, s. 8 vd.

5 Yıldız, Hakkı Dursun, "Hulefa-i Raşidin Devri", Doğuştan Günümüze Büyük İslam Tarihi, C. II: Hulefa-i Raşidin ve Emeviler, İstanbul, 1992, s. 30.

açıklamışlardır⁶. Buna göre hükümdarlık görevine ancak seçim yoluyla gelinebilir. İslam hukukunda *seçim yöntemi* üçe ayrılabilir;

Birincisi, Hz. Ebubekir'in ve Hz. Ali'nin seçildiği yöntem olan doğrudan halk tarafından devlet başkanının (halife) seçilmesidir.

İkincisi, *iki aşamalı seçim sistemidir; birinci aşamada bir önceki devlet başkanı (halife) kendisinden sonra gelecek olan hükümdarı ismen belli eder* ki buna halefîyet (cooptation) veya velayet-i ahd sistemi denilir. *İkinci aşamada* halk bu seçimi onaylarsa o kişi halife seçilmiş olur. Hz. Ömer, Hz. Ebu Bekir tarafından halifelîğe aday gösterilmiş, halk da *rızası* ile bunu onaylamıştır. Hz. Ömer'in halife seçilmesinde bu iki aşamalı seçim sistemi uygulanmıştır. Birinci halife Hz. Ebubekir'den sonra, ikinci halife Hz. Ömer'in seçilmesi fazla zor olmamış, Hz. Ebu Bekir'in aday gösterdiği Hz. Ömer, oyların çoğunluğuyla Devlet başkanı seçilmiştir.

Üçüncüsü, üç aşamalı bir yöntemdir. İlk aşamada bir önceki hükümdar bir kişiyi değil de birden fazla insanın olduğu bir Komiteyi (Heyet, Komisyon, Şura Meclisi) tayin eder. İkinci aşamada bu Komite kendi içlerinden veya dışarıdan birini hükümdar olarak aday gösterir. Üçüncü aşamada halk bu kişiyi seçerse o kişi hükümdar olur. Üçüncü halife Hz. Osmanın seçimi böyle olmuştur. Hz. Ömer vefat ederken altı kişilik bir Komite (Hz. Ali, Hz. Osman, Zübeyr, Talha, Sad b. Ebi Vakkas ve Abdurrahman b. Avf) seçmiş ve içlerinden veya dışarıdan birini halife seçmelerini önermişti. Bu altı kişinin yaptığı toplantılar sonucunda, Hz. Osman üçüncü halife seçildi. Üçüncü aşamada halk, rızasını Hz. Osman'dan yana kullanınca O, üçüncü halife oldu. Siyasi tansiyon Hz. Osman döneminde yükseldi; bunun nedenleri olarak şunlar sayılabilir: Bilginlerin (ulema) başkent Medine dışına çıkmış olması, Hz. Osman'ın

⁶ Serahsi, Şemsüddin, *el-Mebsut*, C. I- XVI, İstanbul, 1983, Çağrı Yayınları, C. X, s. 93; Kasani, Alaüddin Ebu Bekir, *Bedâiu's-Sanai fi Tertibi's-Şerâi*. I-VII. Beyrut 1974, Darü'l-Kütübî'l-Arabî, C. VII, s. 16.

yumuşak tabiatlı oluşu, akrabalarına fazla düşkünlüğü ve onlara makam dağıtması⁷.

Hz. Osman'ın şehit edilmesinden sonra, *dördüncü halife olan Hz. Ali*, Hz. Ebu Bekir gibi tek dereceli bir seçimle, doğrudan halk tarafından seçilerek iş başına gelmişti⁸. *Hz. Ali*, Hz. Osman'ın şehit edildiği gün Cami'de, halife olarak biatı kabul etti⁹. Hz. Ali, kendisine karşı çıkan ve Halife olarak kabul etmiyen, silahlı muhalefet grubu olan *Hariciler'e* toleransla yaklaşmış ve "*Sizi öldürmeye kalkışmayız; savaşırsanız ganimetten sizi men etmeyiz*" demişti¹⁰. Hz. Ali'yi, Medine ve çevresi Halife seçmişti ama Şam Valisi Muaviye bunun usulsüz olduğunu söyleyince, Hz. Ali ve Muaviye, Amr b. As'ı *hakem* olarak seçtiler. Hz. Ali ve Muaviye, hakemin, tarafları azlederek üçüncü bir kişiyi atama yetkisine sahip olduğunu daha önceden kabul etmişlerdi. Hakem Amr bin As, taraflardan biri olan Muaviyeyi *halife* olarak seçince, bu bir savaş nedeni oldu, taraflar savaştı (Sıffin Savaşı).

Hz. Ali'nin Cami'de namaz kılarken, Haricilerden biri tarafından şehit edilmesinden sonra hilafet, Muaviye tarafından *zorla* ele geçirildi ki buna *istila yoluyla hilafet* veya *kahren hilafet* denilebilir. Muaviye'den sonra hilafet babadan oğula *irsen* sürdürüldü. İslam bilginleri (ulema), bu durumu istemeyerek (kerhen) ve zorlanarak (ikrahen) benimsemiş görüldü. Bir kısım Sünni ulema ise açıktan karşı çıktı¹¹. Ulema, bu duruma haklı olarak itiraz etti zira Devlet Başkanlığı sözleşmesinin geçerli olabilmesi için, bunun *biat* (sadakat yemini, seçim) ile teyidi şarttı. Doktrine göre, *icap, kabul ve biat, Devlet Başkanlığı (İmamet)*

⁷ Coulson, Noel J, "The State and The Individual in Islâmic Law", International and Comparative Law Quarterly, C. VI, 1957, s. 49.

⁸ Macdonald, a.g.e., s. 22; Hamidullah, Muhammed, İslâm Müesseselerine Giriş, Çev. İhsan Süreyya Sırma, İstanbul, 1984, s. 119, 136; Hitti, Philip K. , Siyasî ve Kültürel İslam Tarihi, C. II. Çev. Salih Tuğ, İstanbul 1980, s. 311; Nizamülmülk, Siyasetname. Çev. M. Şerif Çavdaroğlu. Ty. İstanbul, s. 186.

⁹ Brockelman, Carl (1992), İslam Ulusları ve Devletleri Tarihi, Çev. Neşet Çağatay, Ankara 1992, TTKY., s. 54.

¹⁰ Tabliye, Kutub Muhammed, el İslam ve Hukuk ul İnsan, II. B., Kahire, 1984, s. 306

¹¹ Karaman, Hayrettin, Mukayeseli İslâm Hukuku, C. I, İstanbul, 1986, s. 91; Macdonald, a.g.e., s. 22.

Sözleşmesinin üç esas koşuluydu. Ancak bu üç koşuldan sonra millet itaat altına girebilirdi¹².

Bu hakem olayından sonra ortaya çıkan yeni muhalefet grubuna, *yoldan çıkanlar* anlamına gelebilen *Hariciler* denildi. Anayasa hukukunda liberal teoriye ait olan *iktidara karşı direnme* ve Marksist kurama ait olan *devrim* kavramına, bu dönemin anayasa hukuku literatüründe *huruc*, *kıyam* veya *veya huruc ales sultan* denilirdi. *Haricilerin* savunduğu bu görüşe göre, sünnete muhalefet eden İmama karşı *huruç etmek* mutlaka gereklidir¹³. Hakem olayına karşı çıkan, hükmü Allah'tan başkasının veremeyeceğini savunan bu görüş yanlıları, işi hakeme havale eden Hz. Ali, Muaviye ve hakem olan Amr b. As'ın öldürülmesine kadar varan ve bu kararı icraya kalkışan gruptur. Bazı hariciler devlet kurulmasına da karşıdirlar¹⁴. Devlet kurulmasını isteyen kimi hariciler, bir taraftan, halife seçiminde oldukça hürriyetçi düşünürken, diğer yandan da, kendilerinden olmayanı "tekfir (kâfir ilan etmek)" ederler¹⁵. Bunlar, gayrimüslimlere karşı toleranslı, müslümanlara karşı sert bir tutum içerisindedirler. Bugün, Umman ve Batı Trablus'ta yaşayan Hariciler vardır. Wellhausen (ö. 1917) ve Brockelmann'a göre (ö. 1956), tekfir yanlısı *Hariciler* ile ilahlık ve masumluk yanlısı *Şia*, esas itibariyle, hakem olayından sonra doğmuştur¹⁶.

Hariciler, halifeyi tayin eden Allah'tır, gerçek Halife olan Hz. Ali, kendisinden şüphe ve işi hakeme havale ettiği için dinden çıkmıştır; Muaviye de hak etmediği halde halife olduğu için dinin dışına çıkmıştır, diyorlardı. Hariciler, Allah'tan başka, kimse hüküm veremez diyen, hakem olayını kabul eden herkesin dinden çıkmış olduğunu söyleyen ve bunların öldürülmesine fetva veren, büyük günah işleyen ve namaz kılmayanın

12 Maverdi, Ebu'l-Hasen Ali b. Muhammed b. Habib. el-Ahkâmü's-Sultâniye ve'l-Velâyâtü'd-Diniye, Beyrut, ty., : Dârü'l-Kütübü'l-İlmiyye, s. 9; Özçelik, Selçuk, "İslam Hukukuna göre Hükümdarın Hukuki Durumu", Prof. Taner'e Armağan, İstanbul, 1956, s. 147.

13 Şehristani, a.g.e., C. I, s. 115.

14 Şehristani, a.g.e., C. I, s. 116; İbn Haldun, Abdurrahman b. Muhammed. Mukaddime, Beyrut, ty., Dârü'l-Cil, s. 112.

15 Coulson, a.g.m., s. 49.

16 Wellhausen, a.g.e., s. 24-25; Brockelman, Carl, İslam Ulusları ve Devletleri Tarihi, Çev. Neşet Çağatay, Ankara, 1992, TTKY, s. 57, dn.19.

dinden çıktığını iddia eden aşırı görüşlü bir siyasi mezheptir¹⁷. Hz. Ali Hariciler tarafından şehit edildikten sonra, oğlu Hz. Hasan altı ay halifelik yaptı. Ardından Suriye Valisi Muaviye, güç kullanarak, halka rağmen, kendi hanedanını, *Emeviler Devleti* (661–750) adı altında kurdu.

B. İHTİLAFIN KÖKENİ

Yukarıda anlatılanlar, İslam dünyasında karışıklık yaratmıştı, birtakım faktörler yanında önceki kültürlerin de etkisiyle devlet yönetimi konusunda farklı görüşler ortaya çıktı. *Devlet yönetimi* konusunda ortaya çıkan görüşlere *siyasi mezhep* denir. Siyasi mezhepler, *hilafet* (*devlet başkanlığı*) konusunda ortaya çıkan görüş ayrılıkları olup, özellikle Hz. Ali ile Muaviye arasında başlayan tartışmalarla gündeme gelmiştir. Siyasi görüşler üç gruba ayrılabilir, bunlar *Şiiler*, *Hariciler* ve *Sünnilerdir*.

Bu ihtilafların çıkış nedeni, belirtildiği gibi devlet başkanlığı (hilâfet) sorunudur. Bu üç ekolü ihtilafa sevkeden nokta, "... *sizden olan emir sahibi kimselere ... itaat ediniz.*"¹⁸ buyruğunda geçen emir sahibinin yani otoritenin özelliklerindedir¹⁹. Bu üç mezhep, aşağıdaki dört noktada ihtilafa düşmüşlerdi;

Birinci sorun, acaba aynı anda tek devlet başkanı değil de, birden fazla devlet başkanı olabilir mi? sorusudur. Bu konuya *evet* diyerek olumlu yanıtı veren sadece Şia'nın *Zeydiye* koludur. Ehli Sünnet ve Hariciler, *İslam düşüncesine göre, aynı anda sadece tek kişi Halife olabilir*, der.

İkinci sorun, acaba hükümdar, halkın onaylayacağı bir kişi mi olmalıdır? Seçim olması zorunlu mudur? Bu soruya Şia *hayır* yanıtını verirken, Ehli Sünnet ve Hariciler *evet* derler. Ehli Sünnet ve Haricilere göre, halkın kabul etmediği birinin hükümdar olması kabul edilemez. *Ehli sünnet prensiplerine göre*, hükümdarı tayin ve tesbit etmenin yöntemi üç

17 Coulson, a.g.m., s. 48-49; Yeprem, Saim (1979), "Kelam ve Felsefe Açısından Hariciler", Nesil Dergisi, İstanbul, 1979, Sayı 9, s. 29.

18 Nisa Suresi 59 ncu ayet.

19 Cessas, Ebu Bekr Ahmed, Ahkâm ül Kur'an, Beyrut, 1335, Dar ül Kitab il Arabî, C. II, s. 210 vd.

şartın gerçekleşmesidir, şura (danışma), seçim (halkın seçmesi) ve biat. Biatın ayrıca iki koşulu daha vardır, halkın itaat etmesi ve hükümdarın adaletle davranması. Halife'nin seçim şekli nasıl olmalıdır? Sünnilere göre, devlet yönetiminde üç esas olmalıdır: *Adalet, şura (Meclis, danışma) ve meşru yönetime halkın itaatı*. Yani adalet esastır, istişare şarttır, diktatörlük yasaktır.

Üçüncü sorun, daha erdemli bir kişi (efdal) varken erdemi daha az olan kişinin (mefdul) hükümdarlığı mümkün olabilir mi? Büyük günah işleyen bir kişi (mürtebib-i kebire) halife olabilir mi? Sorusudur. Bu konuda, Şia grubundan Zeydiyye ile Mutezile olumsuz yanıt vererek, *büyük günah işleyen ebedi cehennemdedir, hükümdar da olamaz* derler. Sünniler ve diğerleri ise bu soruya olumlu yanıt vererek, daha iyisi olmasa dahi seçilen kişi devlet başkanı *olabilir*, derler. Sünni ulemaya ve Şia'nın Zeydiye koluna göre, daha erdemli bir kişi varken, daha az erdemli biri hükümdar olabilir²⁰.

Şiiler, Haricilerin ve tüm sünni mezheplerin aksine, halifenin *seçimle* iş başına gelmesine karşıdrlar. Şiiler'e göre, devlet başkanı seçimle değil, atama ile gelmelidir²¹. Çoğu Şiiler, Hz. Peygamber, Hz. Ali'yi kendisine özel olarak *veliahd* tayin etti diyerek, Hz. Ebu Bekir'in seçimini de kabul etmezler²². Wellhausen, bu tür olaylarda İran etkisine dikkat çekerek, şöyle der; *kölece bir itaat, onların (Fars'ların) sisteminin temelidir. Şii fikirler, İran'ın kültürel alt yapısına uygundur ama Şia, Arap çevrelerine aittir. Bu düşünce (Şia), Araplardan, mevali'ye (Arap olmayanlara) intikal etmiştir*²³. Şia'ya göre, Hz. Musa'nın ve diğer Peygamberlerin halefi olduğu gibi, Hz. Peygamber'in de halefi vardır ve bu, *Ali bin Ebu Talib* "dir²⁴. Bu düşünce, Abdullah İbn Sebe' aracılığıyla Şia'nın içerisine karışan Yahudilik düşüncesinin etkisidir. İslam dışı olan

20 Zeydan, el-Medhal li diraseti'ş-Şeria'l-İslamiyye, s. 145-146

21 Şehristani, a.g.e., C. I, s. 162 vd., 146-191; Coulson , a.g.m., s. 49; Wellhausen, a.g.e., s. 89 vd.

22 Asaff, A. Fyzee (1955), Outlines of Muhammadan Law. Second Edition, London, 1955, Oxford University Press, s. 28.

23 Wellhausen, a.g.e., s. 147-148.

24 Wellhausen, a.g.e., s. 151

bazı Şiiiler, *Hz. Peygamber'in ruhu, Hz. Ali ve evlatlarına intikal etmiştir (tenasüh'ül ervah=metempsychose), derler*²⁵.

Hz. Ali, 656–661 yılları arasında yaklaşık beş yıl boyunca devleti yöneten dördüncü İslam halifesidir. *Hz. Ali*, yargı alanında da faaliyet göstermiştir; kadı sıfatıyla karar verdiği gibi,²⁶ kendisinin taraf olduğu davalarda kadı huzuruna da çıkmıştır. Bir davada Hz. Ali, Kadı Şurayh'in huzuruna davacı olarak çıkmış, 7bir başkasındaki hakkını istemiştir²⁷. Hz. Ali, Hz. Peygamber'in amcasının oğlu, onun elinde büyüyen ilk çocuk, damadı ve ev halkındandır yani Ehli Beyt'tir. Sünnilere göre Hz. Ali Cennetle müjdelenen Hz. Peygamber'in 10 yakın arkadaşından (Aşere-i Mübeşşere) biri, Dört Büyük Halife'nin (Hulefa-i Raşidin) dördüncüsüdür. Şiiilere göre ise O, “Ondört Masum”dan biri, Oniki İmam'ın ilki ve Hz. Peygamber'in halefidir.

Görüldüğü gibi, İslam'daki Şii-Sünni ayırımının temeli, Dört Halife dönemidir. Sünniler Hz. Peygamber'in bir halef bırakmadığını dolayısıyla Müslümanların seçimi ile halifenin tayin olduğunu söylerken, Şiiiler Hz. Peygamber'in Hz. Ali'yi halife olarak tayin ettiğini belirtirler ve ilk üç halifeyi kabul etmezler²⁸.

C. Şİİ MEZHEPLERİ

Bu başlık altında Caferiler, Zeydiler ve Fatimiler, sadece konumuz çerçevesinde irdelenecektir.

1. Caferiler

İran, Irak ve Azerbaycan'da etkin olan Caferilik Mezhebi, Fatimilik'ten ve Hasan Sabbah'ın Bâtınlık mezhebinden ayrıdır. Cafer Sadık'ın babası Muhammed Bakır ve dedesi Ali Zeynel-Abidin, bilim

25 Wellhausen, a.g.e., s. 163.

26 İbn Kayyim el Cevziyye, (691-751/1293-1350), et-Turuku'l-Hükmiyye fi's- Siyâseti's-Şer'iyye, tahkik: Dr. Muhammed Cemil Gazi. ty. (önsöz tarihi: 1397/1977), Kahire, 1977, Matbaatü'l-Medeni, s. 73–79, 82-84, 96-97.

27 Ebu Ya'la el-Ferra, Muhammed b. el Hüseyin, el-Ahkâmü's-Sultaniyye, Tashih ve ta'lik: Muhammed Hamid el-Müfti, 3. Baskı, Matbaatü Mustafâ'l Bâbi'l-Hâlebi, Mısır, 1987, s. 70; Zeydan, Abdülkerim, Nizâmü'l-Kadâ fi's-Şeriatü'l-İslâmiyye, 2. B., Beyrut, 1989, Müessesetü'r-Risale, s. 50.

28 http://tr.wikipedia.org/wiki/Ali_bin_Ebu_Talib (23.10.2012)

açısından Medine şehrinin önderiydi. İmam Cafer, İmamiye mezhebinin altıncı imamıdır. İmam Cafer'den önceki Caferilik mezhebi imamları, Hz. Ali, Hz. Hasan, Hz. Hüseyin, Hz. Hüseyin'in oğlu Ali Zeynel Abidin ve Muhammed Bakır'dır²⁹. Muhammed Bakır, sahabilere sövülmesini yasaklar, *H. Ebu Bekir ve H. Ömer'in üstünlüğünü tanımayan, sünneti de tanımamış sayılır*, derdi. Bazılarının Cafer'i yanlış anlatmaları, Cafer Sadık'ın değerini düşürmez³⁰.

Cafer, amcası Zeyd'in önce öldürülüp sonra kabirden çıkarılarak cesedinin hurma kütüğüne asılışını, Zeyd'in çocuklarının, oğlu Yahya dâhil olmak üzere nasıl teker teker öldürüldüğünü görmüştü. Fakat taraftarlara güvenilemeyeceğini de öteki olaylardan anlamıştı. Cafer bunları görerek kendisini tamamen bilime vermiş, milletin birliğini bozmak istememiştir. *Annenin yavrusunu büyük bir hırs ve gayretle koruduğu gibi hükümdarlar da tahtını korur*. Abbasi halifesi Mansur da öyle olmuş ve İmam Cafer'i devamlı olarak gözaltında tutmuştur. *İmam Cafer'in bazı görüşleri şöyledir; İrade özgürlüğü konusunda cebriye görüşü doğru değildir, günahlarımızdan sorumluyuz. Allah'ın levh-i mahfuzda (insanların kaderinin yazılı olduğu kütükte) yazılı olan kaderimizi biz bilemeyiz. Allah birdir, hiç birşeye muhtaç değildir. İlk kaynak Kuran, ikincisi Sünnet, üçüncüsü maslahattır*³¹.

Caferiye Mezhebi, amelde (davranışlarda) Şafii mezhebine daha yakındır. *İmamiye görüşüne göre, Devleti ele geçirinceye kadar, muhalefet yapmak mümkündür ama devleti ele geçirdikten sonra, İmam, masum sayıldığından dolayı muhalefet, hıyanet demektir; artık muhalefete izin verilemez*³². İktidarı ele geçirdikten sonra, iktidar partisi Allah'ın partisi, muhalefet partisi ise Şeytanın partisidir. İktidar partisi ile

29 Ebu Zehra, Tarihi'l-Mezahibi'l-İslamiyye, fi's Siyaseti ve'l Akaidi ve Tarihi'l Mezahibi'l Fıkhiyye, Kahire, ty, Dar ül Fikril Arabi, s. 194 vd.

30 Zeydan, el-Medhal li diraseti'ş-Şeria'l-İslamiyye, s. 147

31 Ebu Zehra, a.g.e., s. 234.

32 İbn Haldun, Abdurrahman b. Muhammed. Mukaddime. Ty. Beyrut: Dârü'l-Cil, s. 217 vd

*muhafeft partisi, birlikte yaşayamaz, aksine bu anlamdaki muhafeftin kökü kazanır*³³.

Caferiye Mezhebinin ehl-i sünnetten ayrıldıkları bazı hususlar şunlardır; Zeydiye gibi, Caferiye de Kur'an'dan sonra, ancak ehli beyt yoluyla gelen hadisleri kabul eder, kıyası kabul etmez, çünkü en doğruyu masum imamlar bilirler. *İmam'ın sözü icmadan daha muteberdir*. Geçici nikâh (muvakkat nikâh, nikâh-ı müt'a) mümkündür³⁴. Oysa nikâh-ı müt'anın haram kılındığı konusunda ulemanın mutabakatı (oybirliği, icma) vardır³⁵. *Şia'nın Caferiye kolu*, İslâm hukukunun bilgi kaynakları konusunda sünni mezheplerden farklı düşünür. Bunlar, ehl-i sünnetin Kur'an tefsirlerini, hadislerini, icmasını, kıyasını kabul etmeyen, belirtildiği gibi nikâh-ı mut'ayı kabul eden, ehli kitapla evlenmeyi yasaklayan bir mezheptir³⁶. İmamiye mezhebine göre, Hz. Ali, ilk 3 İmam'a; Hz. Hasan da Muaviye'ye takiye ile biat etmiştir³⁷. Günümüzde İmamiye, takiyeyi de mehdi-i muntazar (beklenen mehdi) fikrini de terketmiş, mehdi-i muntazar yerine velayet-i fakih düşüncesini almıştır³⁸.

Ehl-i sünnet, Caferiye Mezhebinin bu son görüşlerine de katılmaz, karşı çıkar: Şöyleki, Sünni ulema seçim kavram ve olgusunu kabul eder; İmamın masumluğunu red eder ve küçük günahlarda (suçlarda) Devlet başkanının görevden alınmasını kabul etmez. Hz. Ali'den önceki halifeler (Hz. Ebu Bekir, Hz. Ömer ve Hz. Osman) meşrudur; kaldı ki, efdal olsa da, mefdulun imameti geçerlidir³⁹.

2. Zeydiler

Bir başka Şii grubu Zeydiye olup, halifelik, Zeynel Abidin (Hz. Hüseyin'in oğlu) (ö.94/712)'den sonra oğlu Zeyd'e geçmiştir diyenler,

33 Nevin Abdülhalik Mustafa, İslam Siyasi Düşüncesinde Muhalefet (Hz.Muhammed Devrinden Abbasilerin II. Yüzyılına Kadar), Çev. Vecdi Akyüz. İstanbul, 1990, s. 25

34 Reşid Rıza, İslâm'da Birlik ve Fıkıh Mezhepleri, Çev. Ahmet Hamdi Akseki, Sadeleşiren Hayrettin Karaman. Ty. Ankara, ty., s. 187.

35 Teftazani, Sa'düddin Mesut b. Ömer, Şerhü't-Telwih ala't-Tevdih li metni't-Tenkîh fi Usul'l-Fıkh, C. I-II, Beyrut, 1957, Darü'l- Kütübü'l-İlmiyye, C. II, s. 41.

36 Teftazani, a.g.e., C. II, s. 41

37 Nevin, a.g.e., s. 243.

38 Nevin , a.g.e., s. 317

39 Şehristani, a.g.e., C. I, s. 155.

Zeyd'in yerine Muhammed Bakır'ı koyan İmamiye'den ayrılırlar. İmam Zeyd'in (ö.122/740) İslâm Hukuku'na ilişkin "*el-Mecmu*" adlı bir eseri vardır. Zeydiye mezhebi, Halife'nin müçtehit olmasını şart koşar. Bu mezhep, *Hanefi* mezhebine daha yakın olup, Yemen tarafında yayılmıştır. İslâm Hukuku bakımından ehl-i sünnetten ayrıldıkları bazı noktalar şunlardır; mest üzerine meshi mümkün görmezler. Ehli kitap kadınlarla, müslümanların evlenmesi mümkün değildir, derler⁴⁰. Zeydiye mezhebinin lideri İmam Zeyd, ashaba kesinlikle tekfir isnad etmemiş, Hz. Ebu Bekir, Hz. Ömer ve Hz. Osman'ın hilafetinin Hz. Ali'den önce olmasını makul karşılamıştır. Çünkü *Hz. Ali savaşlarda kahramanlık göstermiş, çok müşrikin canına kıymış ve kılıcındaki kan henüz kurumamıştı. Birliğe ihtiyaç duyulan bir zamanda Hz. Ali'nin halife olarak seçilmemesini makul karşılamak gerekir*, demektedir. Zeyd, mefdulun hilafetini (daha erdemli bir kişi varken az erdemli olanın hilafetini) mümkün görür; iki halife, iki ayrı ülkede bulunabilir görüşündedir. İmam Zeyd'e göre, büyük günah işleyen kişi (mürtebib-i kebîre), kesin tevbe (tevbe-i nasuh) etmeyince sonsuza dek cehenemde kalır⁴¹ *Zeydiye*, hilafeti Hz. Ali çocuklarının hakkı olarak görür (vasfen tayin) ama İmamın masumluğunu benimsemez. Zeydiye, muhalefete izin verir, takiyeyi de kabul etmez. Görüldüğü gibi, Zeydiye Mezhebi, Şia içerisinde, Ehl-i sünnete en yakın mezheptir.

3. Fatımiler (909-1171)

Şia'nın örgütlü ve etkileyici olduğu devir, Mısır'da onuncu yüzyıl başında kurulup hüküm süren *Fatımiler* zamanıdır. Fatımilere, *Bâtıniler*, *Karamita* veya *İsmailiye* de denir.

Hz. Fatıma (ö.632), Hz. Peygamber'in kızı ve Hz. Ali'nin eşidir. Şiiğin İsmaili mezhebine göre kurulan Fatımiler Devleti 205 yıl hüküm sürmüştür⁴². Ehl-i sünnete göre halife daha önce belirtilen üç ayrı yöntemle iş başına gelebilirken, Fatımilerde İmam ilahi bir hak olarak kendisinden önceki hükümdarın halifesi olur ve halifelik babadan en

40 Karaman, Hayrettin, Fıkıh Usulü, İstanbul 1974, İrfan Yayınevi, s. 28.

41 Zeydan, el-Medhal li diraseti'ş-Şeria'l-İslamiyye, s. 145-146.

42 Brockelman, a.g.e., s. 130-132.

büyük oğula geçer⁴³. Bu devlette, resmi mezhep, *İsmaili* mezhebidir; kadıların İsmaili mezhebinden olması şarttır, kadı başka mezhebe göre karar veremez. Bunun tek istisnası *Vezir Ebu Ali Hasan* zamanında olmuş (525/1131), bu vezir, Şafii, Maliki, İsmaili ve İmamiyye mezheplerine mensup dört kadı tayin ederek, herbirini kendi mezhebine göre karar vermekte serbest bırakmıştır. *Fatımiler dönemindeki vezirlerin çoğu Hristiyan* olup, Sünniler devlet görevlerinden uzaklaştırılmışlardır⁴⁴. Selahattin Eyyübi Mısır'ı, Fatimilerden aldıktan sonra, camilerde, Bağdat Halifesi adına hutbe okutmuştur⁴⁵.

Fatimilerde Hz. Fatıma'nın çocuklarına sahip çıkmak ve onları eğitmekle görevli *Nikabetü't-Talibin* Kurumu vardı. Sünni İslam devletlerinde buna, "*Nakibü'l-Eşraf*" denilmekteydi⁴⁶. *Nakibü'l-Eşraf* Kurumu, dün ve bugün Ortadoğuda bulunan çoğu İslam ülkesinde mevcuttur⁴⁷.

Selçuklu Sultanı Melikşah zamanında, Fatimiler'in davetçilerinden (militan, misyoner, ideology, dai) biri olan *Hasan Sabbah*, hem düşünce, hem de eylem planında güçlü bir muhalefet ve terör grubu olarak ortaya çıkmıştır. Hasan Sabbah grubuna *Fedailer* veya *Haşhaşin*'ler de denir ki bunlar ahlak ve din sınırlarını aşan, her tür sefaheti mübah gören bir gruptur. İnançlarına göre, kendilerinden olmayan birini katletmek kendilerine cenneti kazandırır. Birçok Selçuklu devlet adamını öldüren bu grup, 1092 yılında *Nizamülmülk*'ü (Ebu Ali el-Hasan et-Tusi) (1018–1092) öldürmüştür⁴⁸. Bu örgütlü muhalefetin asıl hedefi, Sünni Abbasi yönetimini yıkmaktı. Selçuklu Sultanı Melikşah (1055-1092), Hasan

43 Eymen Fuad Seyyid (1995), "Fatımiler", Diyanet İslam Ansiklopedisi, C. XII, İstanbul, 1995, s. 233.

44 Eymen, a.g.m., s. 234, 235

45 Uzunçarşılı İ. Hakkı, Osmanlı Devleti Teşkilatına Medhal, 4. Baskı, Ankara, 1988, s. 15.

46 Uzunçarşılı, a.g.e., s. 388–389

47 Van Arendonk, "Şerif", Milli Eğitim Bakanlığı İslam Ansiklopedisi. İstanbul, 1979, C. XI, s. 435-442, s. 438.

48 Brockelmann, a.g.e., s. 148

Sabbah'a bir mektup yazarak bu tür terör eylemlerden vazgeçmesini istemişti⁴⁹.

D. EMEVİLER VE ABBASİLER DÖNEMİNDE ŞİİLİK

1. Emeviler Döneminde Şiilik

Yaklaşık beş yıllık karışık bir dönemde devlet başkanlığı yapan Hz. Ali'nin camide namaz kılarken şehit edilmesinin ardından, Muaviye devlet yönetimini zorla ele aldı; kılıç zoru karşısında, Hz. Ali'nin halife olmasını isteyen taraftarları zorunlu olarak geriledi ve kabuğuna çekildi⁵⁰ ama fırsat kollamaya başladılar. Hz. Ali'nin torunları, halkı sürekli olarak, isyana çağırıyor, iktidar hakkının kendilerine ait olduğunu söylüyorlardı. Muaviye taraftarlarının bunu şiddetle bastırması, insanlar arasındaki çekişmeyi, daha fazla alevlendiriyordu. *Kerbela vak'ası*, Hz. Hüseyin ve etrafındaki 70 kadar insanın şehit edilmesi İslam dünyasını yürekten yaralamıştı. Muaviye, oğlu Yezid'e, zorla biat almış ve hükümdarlık, İslam'da ilk defa, babadan oğula, irsen (miras olarak) intikale başlamıştı.

Emeviler devrinde hukukçular anayasa hukuku ile ilgilenmemişler ama Şia'nın, *hükümdarlık, dinin esaslarından biridir* düşüncesi, konunun, kelam ilmine taşınmasına neden olmuştu. *Emevilerin, hilafeti saltanata çevirmeleri, bunun sonucunda hukukçuların bilimsel icthatlarının uygulanma şansı olmaması, mesailerinin kamu hukukundan uzaklaşmasına neden olmuştu.*

Kufe kadısı *Şureyh*, bu dönemde, bir süre, siyasi baskılar sonucunda kadılık görevinden istifa etmiştir⁵¹. Irak valisi *İbn Hübeyre*, Emevilerin son zamanlarında Ebu Hanife'ye, Kufe kadılığını teklif etmişse de, büyük hukuk bilgini *Ebu Hanife*, üç kez yapılan kadılık teklifini, siyasi baskılardan çekinerek kabul etmediği için, her seferinde otuz ve toplamda

49 Çağatay, Neşet, Bir Türk Kurumu Olan Ahilik, Türk Tarih Kurumu Yayını, Ankara, 1997, s. 13, 15, dn. 27

50 Yıldız, "Hulefa-i Raşidin Devri", Doğuştan Günümüze Büyük İslam Tarihi, C. II, Hulefa-i Raşidin ve Emeviler, s. 16.

51 Atar, Fahrettin, İslam Adliye Teşkilatı (Ortaya Çıkışı ve İşleyişi), Ankara, 1979, DİB Yayınları, s. 77.

yüz kırbaç vurulmuştur⁵². Aynı şekilde Ebu Hanife'nin öğrencisi İmam Muhammed de kadı olmaya davet edilmiş, o da çekinmiş, hatta eli ayağı bağlanmış, hapsedilmiş, zorunlu kaldığı için bu görevi kabul etmiştir⁵³. Bir istisna olarak Ömer b. Abdülaziz, bu dönemde, kendisine gelen davalarda, -büyük hukukçu Said b. Müseyyeb'in görüşünü aldıktan sonra-, hüküm veriyordu. Bu Halife'nin, usule ve esasa ilişkin konularda, kadılara, talimatlar gönderdiği görülmektedir. Bu talimatlarında, taraf oluşumu yapılmadan duruşmaya geçilmemesini,⁵⁴ cinayet ve kısas cezalarının *infazında kendisine sorulmasını ve izin alındıktan sonra bu tür kararların infaz edilmesini, Hükümdarın haberi olmadan adam öldürme ve kısas gibi suçların cezasının uygulanmamasını* emretmiştir⁵⁵.

Emeviler devrinde genellikle *otokratik sisteme dönülmüş*, Hulefa-i Raşidin döneminde görülen *Şura Meclisi uygulaması* kurumsallaşamamıştır. Böylece Emeviler, devlet teşkilatını dört halife devrinden daha mükemmel götürememişler, aksine yozlaştırmışlardır. İdari teşkilatın asıl oturması bir anlamda Abbasilerle mümkün olacaktır. Şayet müslümanların hilafet kurumuna olan saygı ve bağlılık geleneği köklü olmasaydı, bu kurum, tarihe karışabilirdi.

Emeviler zamanında yargı teşkilatı, Emevi yönetiminin siyasi baskısı altında kalmış, böylece, hukuka uygunluktan giderek uzaklaşmış, *"hâkimler valilerin siyasi aleti durumunda"*⁵⁶ olabilmişlerdir. Mülki idarenin temsilcisi olan valiler kadıları tayin ve azletme yetkisine sahiptiler; mesela, *zalim* oluşuyla ünlü Haccac b. Yusuf, halifenin vekili olarak, kadı tayin ediyordu⁵⁷.

52Mahmasani, Subhi, ed-Deâimu'l-Hulkiyye l'il-Kavâini's-Şer'iy-ye. Beyrut, 1979, Darü'l-ilm li'l-melayin, s. 416.

53 Ebu Zehra, a.g.e., s. 352-353; İbn Abidin (1983). Reddu'l-Muhtar ala'd-Dürri'l-Muhtar ala Metni Tenviril'- Ebsar. Çev. Ahmed Davudoğlu, C. I-XIV, İstanbul, 1983, Şamil Yayınları, s. C. XII, s. 143

54 Atar, a.g.e., s. 78.

55 İbn Cerir et-Taberi, Târihu't-Taberi Târihu'l-Ümem ve'l-Müluk. III. B. IV. Beyrut, 1991, Darü'l-Kütübü'l-İlmiyye, C. IV, s. 7.

56 Atar, a.g.e., s. 77.

57 Zeydan, Abdulkerim, Nizâmu'l-Kadâ fi's-Şeriatil'-İslâmiyye. 2. B. Müessesetü'r-Risale, Beyrut, 1989, s. 34.

Emevi devletini kuranlar, halkın rızasından uzaklaşmış, yönetime alternatif görülen Şiilere emsali görülmemiş sert bir program uygulamışlardır. Siyasi hayat çalkantıyla geçmiş, yargı çoğu zaman bağımsızlığını kaybetmiştir. Hukuki hayat düzgün şekilde yürümekten yoksun bırakılmış, dört halife devrinde görülen *şura meclisi* uygulaması kurumlaşmamıştır. Hukuk, adaletin değil, devletin emri altına alınmıştır. Zoraki hâkimlik yapması istenen Ebu Hanife gibi dahi hukukçular, bunu benimsemeyince, kendilerine işkence yapılmış ve zindanda vefat etmişlerdir. Bu dönemde hukuk ve adalet, otoriter Emevi Devletinin emrine girmiştir.

2. Abbasiler Döneminde (750–1258) Şiilik

Emevilere karşı giderek büyüyen tepkiye Hz. Abbas'ın çocukları, siyasi bir yetenekle ve ustalıkla sahip çıkmışlardır. Brockelmann'ın, "*İslam Dünya İmparatorluğu*" dediği⁵⁸ Abbasiler, Emevilerden iktidarı alırken, Hz. Ali'nin hilafete daha layık olduğunu belirtiyorlardı ama iktidarı ele geçirince, kendilerinin daha ehil olduğunu söylediler. 749 yılının başlarına kadar tarih sahnesinde, *Abbasiler ve Şia* kelimeleri değil, bunların yerine her ikisini de kapsayan başka kavramlar kullanılmaktaydı, *Ben-i Haşim, Haşimiler, Ehl-i Beyt* gibi. Abbasiler ve Şia, halifelik kendi hakları olduğu halde, Emevilerce gasbedildiği için Ümeyye oğullarına (Emeviler'e) karşı birlikte mücadele veriyorlardı. Ama yine de, Hz. Abbas'ın çocukları, zaman zaman Hz. Peygamber'in amcası Abbas'ın, amcası oğlu Hz. Ali'ye göre, Hz. Peygamber'e mirasta daha yakın olduğunu işleyerek taraftar topluyorlardı.

Emevi (661–750) ve Abbasi (750–1258) Devletinin Halifeleri, *biatı* çoğu zaman zorla alıyorlardı. İmam Malik, eşini boşamaya zorlanan kişinin boşama işlemi (mükrehin talakı) ve aynı şekilde zorlanarak verdiği oy (*biatı da geçersizdir*, deyince, başına çok şey gelmişti. Bu dönemlerde görülen, biatın -tokalaşma değil de- yer öpme, ayak öpme veya etek öpme türleri Kisrevi bir uygulamadır. O dönemde İran hükümdarlarına kısra denilirdi. İran hükümdarları (kısralar), seçkin insanlarla toka yaparlar ama

58 Brockelmann, a.g.e., s. 87.

halkla tokalaşmaya tenezzül etmezlerdi. Emevi ve Abbasi hükümdarları da İran kisralarının etkisi altında kalmışlardı. Daha sonraki dönemlerde biat yazı ile icra edilir oldu⁵⁹.

Abbasilerin gerekçesi, mirasın önce Hz. Peygamber'in amcası olan Hz. Abbas'a, daha sonra amcaoğullarına yani Hz. Ali'nin çocuklarına geçmesi kuralıydı. Yine bir başka miras hukuku kuralına göre, *erkek çocuk varken, kız evladın çocuğuna yani Hz. Peygamber'in kızı Fatma'nın oğulları Hz. Hasan ve Hüseyin'e miras kalamaz* görüşüydü. Abbasiler halktan, Hz. Peygamberin akrabalarına biat (*Al-i Muhammed'e rıza*) olarak aldılar. Bu geniş kavramı ileri sürerken, böylece Hz. Ali çocuklarını da kızdırmayacaklarını düşünmüşlerdi; kaldı ki halk arasında *Hz. Ali evladına olan sevgi, Abbasilere oranla çok daha fazlaydı*. Bu nedenle de Abbasiler, halktan biat alırken, şahıs adı belirtmemeye özen gösterdiler. Ayrıca belirli bir kişi için biat alınırca, bu kişi, hedef olabilir; öldürülebilir ve hareket böylece sona erebilir, görüşündeydiler. Sonuçta, Hz. Ali sevgisinin, Hz. Ali çocuklarının mağduriyetinin ve *başarısız kalan Şii ayaklanmalarının meyvesini Abbasiler ustalikle toplamışlardır*⁶⁰.

Hz. Ali taraftarları, saf ve iyi niyetli, ama Abbasiler siyaseten daha yetenekli kişilerdi. Hz. Ali taraftarlarının önde gelenleri Hz. Ali'nin oğlu *Hüseyin*, torunu *Zeyd ve Zeyd'in oğlu Yahya* gibilerin Emeviler tarafından katlinden sonra sağ kalanların liderlik ihtilafı ve politik tecrübesizliği onları zayıf düşürmüştü. Ayrıca, Şia, parçalanınca, gücü azalmıştı; hilafet, *Hz. Hüseyin'in oğlu Ali Zeynel Abidin'e* mi, yoksa Hz. Ali'nin diğer eşinin oğlu Hanife kabilesinden *Muhammed b. Hanefiyye* ve sonra da oğlu *Ebu Haşim'e* mi geçerdii? İki oğlu olan Ali Zeynel Abidin öldükten sonra Şiiler, İmam *Muhammed Bakır'a* mı, yoksa İmam *Zeyd'e* mi tabi olmalıydılar? Şia giderek bölünüyordu. Abbasilerin de yakını olan *Ebu Müslim Horasani*, hilafet hakkının, halk arasında çok sevilen Hz. Ali'nin

59 Kettani, Muhammed Abdülhayy, et Teratibu'l İdariyye. C. I. Çev. Ahmed ÖZEL, İstanbul, 1990, s. 295, 296.

60 Wellhausen a.g.e., s. 163.

torunlarına ait olduğunu söylüyordu. Abbasi halifesi Mansur, giderek güçlenen Ebu Müslim Horasani'yi siyaseten katletti⁶¹.

Abbassiler, yönetimi ele geçirip, halife olarak, Hz. Abbas'ın torununun torunu *Seffah*'ı açıklayınca, Hz. Abbas'ın taraftarları ile Hz. Ali'nin taraftarları birbirine girdi. Abbassiler, iktidar alternatifi gördükleri Ehl-i Beyte, eleştirdikleri Emevilerden daha çok zulüm ettiler ki bu zulümden kaçanlar, Mısır'da "*Fatimiler*" devletini kurmuşlardır.

Bütün bu olanlar, hilafetin Hz. Ali evladına aidiyeti fikrini değiştirmede. Abbasi hilafetinin yıkılmasına, devlet kademesine sızan Şiiilerin sebep olduğu söylenir. Moğolların Bağdat'ı işgaline yardım eden halife *Mu'tasım*'ın veziri *İbn Alkami*, Şiiilerin önde gelenlerinden biriydi⁶².

Abbasi halifeleri, onbirinci yüzyıldan sonra Selçuklu Türklerinin koruyuculuğu altına girmişlerdi. Abbassiler yıkılınca hilafetin Fatimilere geçeceği düşünülüyordu ama Memlükler (1250-1517) buna izin vermedi. Memlük etkinliği altındaki son Abbasi Halifesi, hilafeti, 1517 yılında Osmanlı Sultanı *Yavuz Sultan Selim*'e devretti⁶³.

Emevilerin (661-751) bir "*Arap Devleti*" olmasına karşın Abbassiler, İslâmın evrenselliğini gözönüne alarak, devlette başka uluslara da söz hakkı tanımışlardır. Abbassiler, Müslüman olan İran'lı aydınlar aracılığıyla Sasanilerden pek çok hukuk kurumunu almıştı. Abbasi devlet teşkilâtı, kendisinden sonra gelen Türk devlet örgütlenmelerini de etkilemiştir. Kadılar arasında hiyerarşik derecelenmenin Kadı'l-Kudat tarafından yapılması, (yargının yürütmeden fonksiyonel ayrışması) Harun Reşid zamanına rastlar. Harun Reşid, 174/790 veya 182/798 tarihinde devletin yargı fonksiyonunu yerine getiren, *Kadı'l-Kudat*lık teşkilatını kurmuştu⁶⁴.

61 Yıldız, Hakkı Dursun, "Abbassiler", Doğuştan Günümüze Büyük İslam Tarihi, C. III, İstanbul, 1992, s. 87.

62 Yıldız, "Abbassiler", s. 17.

63 Koprıman, M. Yaşar, "Memlük Devleti", Doğuştan Günümüze Büyük İslam Tarihi. VI. İstanbul, 1992, s. 434.

64 Tyan, Emile (1978). "Kadi". The Encyclopaedia of İslâm (New Edition). C. IV., Leiden, 1978, s. 373-374, s. 374.

E. ANADOLU ALEVİLİĞİ

Aleviliğin ve Anadolu Aleviliğinin tanımını yapmak, her ikisi de yekpare bir kavram olmadığı için zordur. Anadolu *Aleviliği*, *ağırlığı İslam olan, Oniki İmam İnancı, İsmaililik, Şamanizm, Zerdüştlük, Manihaizm, Hurufilik ve Hinduizm'den etkilenmiş bir gelenek olarak tanımlanabilir ama Alevilik, Oniki İmam Şiiliğinin, Şamanlığın, Zerdüştlüğün ve materyalizmin uzantısı değildir*. Bu nedenle Anadolu Aleviliği *eklektik* bir kavram olarak sayılabilir. Alevilikte koyu mistik bir yaşantı modeli olduğu; *Bâtınlık ve tasavvuf* özelliklerinin ağır bastığı söylenebilir. Alevilik, teoloji (ulûhiyet) anlayışında, *vahdet-i vücud ile vahdet-i mevcud* arasında dolaşır. *Bu çerçeve açısından değerlendirildiğinde, Anadolu Aleviliğinin İslam'dan ayrı bir din olmadığı; İslam'ın içerisinde bulunduğu belirtilebilir*. Anadolu Aleviliğinin, itikadi, siyasi ve hukuki açılardan iddia sahibi olan Şia'dan farklı özelliklere sahip olduğu için, bir mezhep değil de *tarikât* olarak kabulü daha doğru olur. *Anadolu Aleviliği, İslam'ın ayrı bir yorumudur; çöl İslamı, kent İslamı yorumlarının olduğu gibi*.

Günümüzde Alevilik, sadece Anadolu, Ortadoğu, Balkanlar ve Kafkaslara özgü olmayıp, evrensel yaygınlığa sahiptir. Alevilik, “Hz. Ali'ye mensup olmak” demektir. Aslında Emeviler, Abbasiler, Safeviler ve Osmanlı devletleri yıkıldığı halde günümüzde Alevilik-Sünnilik ihtilafının sürdürülmesinin bir anlamı yoktur. Anadolu Aleviliği'nin bir anlamda “*Safevi İslamı*” veya “*Türkmen İslamı*” olduğu konuları da tartışılmaya değer konulardır. Anadolu Aleviliği kavramının kullanımı yüz yılı geçmemektedir. Daha önce *Kızılbaş* kelimesi kullanılmıştır. Kızılbaş kavramı, *Şeyh Haydar*'la başlar (16. yüzyıl başı). Tarihte kızılbaş kavramı hem iyi hem de kötü anlamda kullanılmıştır. *Alevilik-Bektaşilik* kavramları ise 10. yüzyıldan itibaren kullanılmaktadır. Anadolu Aleviliği konusunda Türkiye'de yeterli çalışma ve araştırmanın yapıldığı söylenemez. Genel olarak belirtmek gerekirse Anadolu Alevilerinin yekpare olduğu da söylenemez. Bazı Alevilere göre, *Diyanet İşleri Başkanlığı'nın laik bir devlette yeri yoktur*.

Bir esas olarak, Devlet hiçbir din ve inanca müdahale edemez, etmemelidir. Uluslararası mevzuat ta bu şekildedir. Örneğin ABD Anayasasının 15 Aralık 1791 senesinde kabul edilen Birinci Değişikliğine göre, “Kongre bir dinin kurumsallaşması ile ilgili, ya da özgür ifadeden yararlanılmasını yasaklayan; ya da ifade veya basın özgürlüğünü veya kişilerin barışçı biçimde toplanma veya hükümete şikâyetlere çözüm bulunması için dilekçe verme hakkını kısıtlayan hiçbir yasa yapamaz.”⁶⁵ Buna göre Devlet, hiç bir inancı, dini kısıtlayamaz, hiçbir Dine müdahale edemez. Devlet İslam veya hiçbir din veya inancın safiyetine, gerçekliğine ve sahilliğine dokunamaz.

Din işlerinin cemaatlere bırakılması konusu, Türkiye’de zaman zaman tartışılmaktadır. Ama örneğin Güneydoğu Anadolu Bölgesinde Camiler-Hizbullah ilişkisi, Din’in cemaatlere bırakılması konusunda şüphe ve kuşuklara yer açmıştır.

Bazı Alevilere göre, *Alevilik, İslam dini dışında ayrı bir dindir; Diyanet Hristiyanlığa müdahale edemediği gibi Aleviliğe de karışamaz.* Bazı Alevilere göre, bir kısım Anadolu Aleviliği “*Gulat-ı Şia*” dan olup, İslam içi olduğu söylenemez. Bütün bu tür görüşlere karşı bazı Aleviler, Ali’siz Alevilik görüşünü şiddetle red ederler⁶⁶.

Hiz. Ali, ilk dört halifeden biri, Hiz. Peygamberin amcasının oğlu, Hiz. Peygamber’in damadı ve *bilim şehrinin kapısı* sayıldığına ve tüm Müslümanlar da bu durumu kabul ettiklerine göre, şayet Alevilik Hiz. Ali’yi sevmek ise tüm Sünniler Alevidir. O halde, bazılarının “Alevi-

65 Spalding, s. 32: Congress shall make no law respecting an establishment of religion, or prohibiting the free exercise thereof; or abridging the freedom of speech, or of the press; or the right of the people peaceably to assemble, and to petition the Government for a redress of grievances.

66 Turan, Ahmet-Yıldız, Harun, “Tarihten Günümüze Anadolu Aleviliği”, <http://dergi.samsunilahiyat.com> (16.9.2011); 16.9.2011; Arslanoğlu, İbrahim, “Anadolu Aleviliği”. <http://tarhiimiz.net> (16.9.2011); :“Alevilikte Temel İnanç Unsurları ve Pratikler”. <http://w3.gazi.edu.tr> (16.9.2011); Yaman, Ali, "Tarihi, Kültürel, Folklorik ve Aktüel Boyutlarıyla Alevilik". 13 üncü Abant Platformu Toplantısı. İstanbul Cevahir Hotel, 17–18 Mart 2007; Yıldırım, Rıza, "Tarihi, Kültürel, Folklorik ve Aktüel Boyutlarıyla Alevilik", Onüçüncü Abant Platformu Toplantısı, İstanbul Cevahir Hotel, 17–18 Mart 2007.

Sünni” ayrımı yapmaları kasıtlı bir tavidir. Anadolu Alevilerinin büyük çoğunluğu da kendilerini İslam’ın içerisinde bir alt kült olarak görmektedirler.

Bu bağlamda Anadolu, Ortadoğu’nun bir kesiti sayılabilir. Aslında Osmanlı Padişahı *Yavuz Sultan Selim ile İran Şahı İsmail (Osmanlı-Safevi)* ihtilafı nedeniyle bazı Alevilerin Osmanlı düşmanlığı yapması da doğru değildir. Bu iki Sultan arasındaki siyasi mücadele tarihe terkedilmeli, bunun husumeti güdülmemelidir. Ortaçağda, tarihin karanlıklarında kalan bu husumeti bugün gütmenin, iyi niyetli olmadığı açıktır.

Moğol Hükümdarı *Hülagü*’nün Hasan Sabbah’ın *Alamut*’unu, Memlük Sultanı *Baybars*’ın da *İsmailileri* ortadan kaldırmasıyla, *Bâtıniler* Ortadoğuya ve Anadolu’ya da yayılmışlar, halkı etkileyebilmişlerdir. Bu etkinin çok zayıf da olsa sürdüğü bazı saha araştırmacıları tarafından iddia olunmaktadır.

Birilerinin hedefi, “*Ali’siz Alevilik*” görüşünü savunmak, “*Alevi’leri azınlık*” statüsüne koyarak, kendi yararları için siyasi rant elde etmek, Türkiye’yi, Ortadoğu coğrafyasını ve İslam dünyasını zor duruma düşürmek olabilir. Gerçeklik açısından Alevilik konusunda birilerinden önce davranmalı, kendi sorunumuzu (Alevi-Sünni) kendimiz çözmeliyiz. Birilerinin Aleviliği kendi siyasi veya emperyal düşüncelerine alet etmesine öncelikle Aleviler olmak üzere izin verilmemelidir. Bu da kuşkusuz ki, demokratik esaslara uygun gerçekçi bir *Alevi politikası* oluşturmakla mümkündür. “*Alisiz Alevilik*” görüşünü savunan iç ve dış kesimlerin dışarıda bir *Alevi diasporası* oluşturmaya ve Alevilik politikalarını belirlemeye çalıştığı belirtilebilir. 11 Eylül 2001 ‘den sonra dünya çapında yürütülen *İslamofobi* kampanyasını yürütenler, Aleviliği ve Anadolu Aleviliğini kendi yanlarına almaya çalışıyor olabilirler. Bu kampanyayı yürütenler İran, Irak, Suriye ve Bahreyn gibi ülkelerde de aynı yarayı ısrarla kaşıymaktadırlar.

Anadolu Aleviliğinin *bilgi problemi* veya temel kaynak sorununun çözümü önemlidir. Aleviliğin temel kaynakları İslami esasları red etmemektedir. Aleviliğin temellerinden sayılan *Hoca Ahmet Yesevi* ve

diğer tüm ana klasikler incelendiğinde bunların eserlerinin, İslam'ın önemli kaynakları arasında olduğu görülmektedir. *Ahmet Yesevi* (1093–1166) ilk Türk Mutasavvıdır⁶⁷. Hoca, Yeseviliğin esaslarını belirlemiş ve bu esaslar Alevi inancının belirli bir sistematığe girmesinde temel oluşturmuştur. Yesevi, Alevi inancının yol önderlerindedir. Hoca, Nakşibendî ve Bektaşî tarikatlarını da çeşitli şekillerde etkilemiş bir kişidir. Türbesi, Kazakistan'ın güneyindeki Türkistan kentinde 1389 ile 1405 yılları arasında Timurlenk tarafından yaptırılmış, 2002 yılında *UNESCO* tarafından dünya'nın tarih eseri olarak kabul görmüş, Türk İşbirliği Kalkınma Ajansı (TİKA) marifetiyle yeniden tamir edilmiştir⁶⁸.

Yükselme devrinden sonra Osmanlı, İslam kültür ve medeniyetinin kadim merkezlerinde yaşayan ulemayı Bursa ve Edirne'ye davet ediyordu. Göçebe ağırlıklı beylik kısa sürede bürokrasisini kurmuş ve geleneksel Ortadoğu İslam devleti modeline doğru hızla evrilmiş, İslam dünyasının liderliğini yapmıştır. Osmanlı güçlü bürokrasisi ile *nizam devleti* olunca beyliğin kurulma aşamasında etkin olan *dervişlerle ulema, tekke ile medrese yan yana çalışmıştır*.

Farklı fikirlerin Aleviliğin içerisine girmesinin nedeni belki de, - Fatımiler Devleti ile İran ve Yemen gibi bölgeler hariç- genellikle Aleviliğin asırlar boyu, eğitim ve öğretim kurumlarından uzak olması, Devlet gücünden ayrı bir *muhalefet* gurubu olarak kalması ve içerisine giren yabancı kavramları İslam Dini ile test edememesidir. Şayet bu tür Alevilik, kendisini İslamla test edebilseydi, belki de bugünkü bazı inançlar bazı yörelerde Alevilik içerisine giremez ve girse de tutunamazdı. Günümüzde kırsal Alevilikten kentsel Aleviliğe doğru geçiş sürecinde bulunduğumuzdan dolayı, belirtilen bu durum üzerinde tartışmak mümkündür.

Aleviler, Türkiye'de Cumhuriyetin ilk zamanlarında Kemalistlerle, 1950 sonrasında sol hareketlerle ittifaklar kurmuşlar, Cumhuriyetin ve laikliğin bekçileri olabilmişlerdir. Bu iki tarihî ittifak Alevileri Alevilikten

67 Köprülü, M. Fuad, Türk Edebiyatında İlk Mutasavvıflar, 3. B. Ankara, 1976, DİB Yayınları, TTK Basımevi, s. 27 vd; www.ahmetyesevi.net. 30.09.2012.

68 http://tr.wikipedia.org/wiki/Ahmet_Yesevi. 30.09.2012.

uzaklaştırmıştır. Günümüz Türkiye'sinde "Alevilerin Alevleşmesi" diye anılan yeni sürecin yaklaşık yirmi yıllık bir geçmişi vardır. Bu sorunun çözülebilmesi, Aleviliğin sömürülmemesi için öncelikle menfaat/rant konusu olmaktan çıkarılması gerekir.

II. YENİ ANAYASA ÇALIŞMALARINDA ALEVİLİK

"Yeni" anayasa çalışmalarının en hararetli tartışma konularından birinin Aleviler ve Diyanet İşleri Başkanlığının anayasal konumu olacağı belirtilebilir. Son birkaç yıl içerisinde hazırlanan anayasa taslaklarında da bu tartışmaların başladığı görülmektedir. Burada bu "yeni" anayasa önerilerinin sadece Aleviler ve Diyanet İşleri Başkanlığı ile ilgili görüşlerini analiz etmek istiyoruz.

1. **ÖZBUDUN'un** anayasa önerisine göre Diyanet İşleri Başkanlığı, 1961 ve 1982 anayasalarında olduğu gibi anayasada muhafaza edilmelidir. Bu Taslağın 103 üncü maddesine göre, "*Genel İdare içinde yer alan Diyanet İşleri Başkanlığı, laiklik ve siyasi tarafsızlık ilkeleri doğrultusunda, özel kanununda gösterilen görevleri yerine getirir.*" Bu taslağın gerekçesine göre, Diyanet İşleri Başkanlığı "... **tüm inanç gruplarına hizmet sunan bir anayasal kurum olarak faaliyette bulunmak durumundadır**".
2. **Türkiye Barolar Birliği'nin** önerisinde diyanet işleri başkanlığı konusunda şu görüşler yer almaktadır; **Devlet, "... farklı din ve mezheplere eşit..."** davranmalıdır (md. 147).
3. **TÜSİAD'ın** anayasa önerisinde Diyanet İşleri Başkanlığının anayasal konumu hakkında daha detaylı bilgi verilmiştir. Mart 2011 tarihinde kamuoyuna sunulan "**Yeni Anayasa Yuvarlak Masa Toplantıları Dizisi: Yeni Anayasanın Beş Temel Boyutu**" isimli TÜSİAD taslağına göre, "... katılımcıların tamamı Diyanet İşleri Başkanlığı'nın mevcut konumunu, laiklik ilkesine ve **din ve vicdan özgürlüğüne aykırı** bulmaktadır" (s. 24). "Katılımcıların çoğunluğu (Diyanet İşleri Başkanlığı'nın)... muhafaza edilmesi ancak ... **diğer inanç çevrelerinin** de temsili sağlanacak şekilde yeniden düzenlenmesi gerektiğini dile getirmişlerdir" (s. 25). "Diyanet İşleri Başkanlığı bünyesinde temsil edilmek **istemeyen inanç gruplarının da paralel kuruluşlar kurması...** önündeki yasal engeller kaldırılmalıdır" (s. 25). "Katılımcıların bir kısmı Diyanet İşleri Başkanlığı'nın lağvedilmesine ilişkin görüş bildirmiştir". (s. 25) "**Hâkim Sünni**

inanç dışında kalan inanç grupları (özellikle Aleviler) istedikleri takdirde bu kurumda temsil edilme, istemedikleri takdirde de kendi benzer örgütlerini kurma imkanına sahip kılınmalıdır” (s. 52).

4. **TESEV**'İN anayasa önerisinde Diyanet İşleri Başkanlığının anayasal konumu **TÜSIAD**'ın görüşünden farklı düzenlenmiştir. Nisan 2011 tarihinde kamuoyuna açıklanan TESEV Anayasa Komisyonu'nun “Türkiye'nin Yeni Anayasasına Doğru” isimli raporuna göre, “Diyanet işlerinin lağvedilmesi bugünün şartlarında mümkün görülmemektedir” (s. 17). Bu nedenle “... **özerk bir yapıya kavuşturulması, küçültülmesi ve bütçesinin daraltılması** hususları öncelikle dikkate alınmalıdır”. (s. 17). Diyanet İşleri Başkanlığı **dışındaki “mezhep ve dinlere bağlı cemaatler ile muhtelif inanç gruplarının örgütlenmeleri durumunda, devlet bunları kamu tüzel kişiliği** olarak tanımalıdır” (s. 17). Diyanet İşleri Başkanlığı'na sağlanan **yasal kolaylıklar**, Diyanet İşleri Başkanlığı **dışındaki tüm Müslüman ve Müslüman olmayan** gruplara da tanınmalıdır” (s. 17).
5. **Stratejik Düşünce Enstitüsü (SDE)** (Mayıs–2011) taslağına göre, (Diyanet işleri Başkanlığı) “... Devletin dini tarafsızlığına hanel getirmeyecek **özerk bir yapı** şeklinde düzenlemek” (gerekir). Ayrıca “(Diyanet İşleri Başkanlığı dışındaki) cemaatlerin ve inanç gruplarının örgütlenmelerini kamu tüzel kişiliği olarak tanımak” (gerekir)” (s. 31).
6. **Turgut Özal Üniversitesi** taslağına göre, “Diyanet İşleri Başkanlığı **özerk** ve bilhassa **mezhepler bazında katılımcı** bir yapıda olmalıdır” (s. 8).
7. **MAZLUMDER** (Ekim–2010) taslağına göre, “Türkiye’de laiklik adına resmi kurum olan Diyanet İşleri Başkanlığı’nı oluşturarak dine, dindarlara müdahale edilmektedir” (s. 3).
8. **Anayasa Çalışma Grubu (AÇG)** taslağına göre, Devlet din hizmeti sunmamalıdır (s. 22).

G. SONUÇ

Devlet belirli inançların lehine veya aleyhine olarak hiçbir din ve inancın gerçekliğine dokunamaz. Tüm inançlara özgürlük, liberalizm ve demokrasi gibi kavramlar herhangi bir dine müdahale etmeyi meşru kılamaz. Tarihte birtakım hatalar yapılmıştır, bu hataları tespit eder ve tarihi iyi okuyabilirsek geleceği daha iyi yönlendirebiliriz. Amaç, farklılıkları ortadan kaldırmak değil, farklılıkları hoş görmek olmalıdır. Bu anlamda herhangi bir mezhepte değil, insan hakları merkezinde konu tartışılabilir. Bir orkestrada herkesin aynı sesi vermesi beklenmemelidir. Hoş görmek, dinlemek renklerden armoni çıkarmak bir sanattır. Bir soğanın katmanları gibi birey, aile, boy, vilayet, millet, din, insan kavramları biri diğerinin alternatifi değildir. İhtilaf, kavramlarda uzlaşma olmadığı içindir. *Emevi, Abbasi ve diğer bazı devletlerin/otoritelerin Hz. Ali çocuklarına yönelik baskıcı yönetim anlayışı, “Sünni İslamı”* demek değildir; o dönemde yaşayan Ebu Hanife gibi mezhep imamı başta olmak üzere önemli bilim adamları da bu zulme karşı çıkmış ve bundan etkilenmişlerdir. Yirminci yüzyılda Marksizm, ateizm ve emperyalizm, strateji olarak Aleviliği kendisine bir potansiyel hedef olarak almış ve “*Alisiz Alevilik*” konusunu işlemiş olabilirler. Böyle bir davranışta bulunanlar, gerçek tarihi deforme etmek için büyük bir çaba içerisine girebilirler. Ahmet Yesevi, Hacı Bektaş-ı Veli gibi şahsiyetlerin ana referansları yayımlanmalı, yayılmalıdır. Alevilik insanımıza anlatılmalıdır. Devlet gerçeklik ve özgürlük çerçevesinde konu ile ilgilenmeli, Alevi sorununa müdahale etmemeli ama yardımcı olmalıdır. Bu yazıdan anlaşılacağı üzere, tarihsel derinliğine indiğimizde, gerçekte Alevi-Sünni ayrımı yoktur.

Yeni anayasa çalışmalarında Alevilik ve Diyanet İşleri Başkanlığı konusunda neler yapılmalıdır? Mevcut Anayasa taslaklarında genellikle belirtildiği gibi, Diyanet’in **özerkliğine** kuşkusuz ki evet denilmelidir. Diyanet İşleri Başkanlığının anayasal konumu konusundaki önerilerin daha iyi anlaşılması için aşağıdaki sorulara cevap verilmesi gerekmektedir;

Anayasa taslaklarında genel olarak, “Diyanette tüm inanç gruplarına yer verilsin” denilmektedir. Tüm inanç grupları ne demektir? Diyanette İslam dışı inançlar olan örneğin Bahailik, Katoliklik, Protestanlık, Ortodoksluk vs için ayrı birer daire mi ihdas edilecektir? **Alevilik ve Anadolu Aleviliği**, İslam dışında ayrı bir inanç mıdır? Alevilik ayrı bir din midir? Yoksa İslam dini içerisinde bir mezhep midir? İslam ve Hıristiyanlıkta **mezhep kavramı** aynı mıdır? Diyanette halen **her mezhebin ayrı bir Dairesi** mi vardır? Her mezhebin ayrı bir dairesi olabilir mi? Diyanette temsil edilmek istemeyen inanç gruplarının **paralel kuruluşlar** kurması ne demektir? Diyanetin yanına paralel olarak farklı ve yeni diyanet işleri binaları mı kurulacaktır? Diyanet’in **küçültülmesi** ve bütçesinin daraltılmasının anlamı, bazı **camilerin kapatılması** mıdır? Diyanet mezhepler bazında **katılımcı değil midir?** Osmanlı döneminde katılımcı olan yapı, günümüzde daha fazla katılımcı olarak yürümektedir. Tarihi geri yürütmek veya ırmağı tersine akıtmak mümkün müdür? Diyanet İşleri Başkanlığının anayasadan çıkarılmasının ne faydası olacaktır? Diyanetin herhangi bir iktidar tarafından kolaylıkla ilga edilmesinin (kaldırılmasının) getireceği yarar nedir? Diyanete **Hanefilik** mi hâkimdir? Bunun kanıtları var mıdır? Aksine kanıtlar var mıdır? **Din İşleri Yüksek Kurulu** üyelerinin tamamı tek mezhepten mi seçilmektedir? Böyle bir durum mümkün olabilir mi? Diyanete ne tür **kolaylıklar** tanınmaktadır? Türkiye’de camileri halk mı devlet mi yapmaktadır? Bunun **ABD ve Avrupa’daki (İtalya, Fransa, İsveç vs) örnekleri** nedir? İslam’da mezhep nedir? Çeşitleri nelerdir? İslam’da siyasi (**politik**), itikadi (**düşünsel**) ve fihhi (**hukuksal**) mezhepler ne demektir? Fihhi (hukuksal) mezhepler biri birinden alıntı yapabilir mi? Hanefilik, diğer mezheplerden alıntı yaparak mı büyümüştür? Hanefi mezhebine bağlı olan biri, mezhebin kurucusu olan Ebu Hanife’nin görüşlerine yüzde kaç oranında tabi olmaktadır? İslam veya Hanefilik dışındaki mezheplere “**kamu tüzel kişiliği tanıyalım**” ne demektir? Hıristiyanlık mezheplerine (Protestan vs) veya İslam mezheplerine (Şafilik vs) ayrı birer Diyanet teşkilatı mı kurulacaktır? Bu ifadeler ne anlama gelmektedir?

Bu ve benzeri sorulara objektif cevaplar verilmediği sürece Aleviler ve yeni anayasa konusunda yapılan çalışmalar eksiktir.

KAYNAKÇA

- Ansay, Sabri Şakir** :*Hukuk Tarihinde İslam Hukuku*, Ankara 1946.
- Arslanoğlu, İbrahim** :“Anadolu Aleviliği”; <http://tarhimiz.net> (16.9.2011).
- Arslanoğlu, İbrahim** :“Alevilikte Temel İnanç Unsurları ve Pratikler”; <http://w3.gazi.edu.tr>(16.9.2011).
- Asaff, A. Fyzee** : *Outlines of Muhammadan Law*, Second Edition, London, 1955, Oxford University Press.
- Atar, Fahrettin** :*İslam Adliye Teşkilatı (Ortaya Çıkışı ve İşleyişi)*, Ankara, 1979, DİBY.
- Brockelman, Carl** : *İslam Uhusları ve Devletleri Tarihi*, Çev. Neşet Çağatay, Ankara, 1992, TTKY.
- Coulson, Noel J.** : “The State and The Individual in Islâmic Law”, *International and Comparative Law Quarterly*, C. VI, 1957.
- C. Van Arendonk** :“Şerif”, *Milli Eğitim Bakanlığı İslam Ansiklopedisi*, İstanbul, 1979, C. XI, s. 435-442.
- Cessas, Ebu Bekr Ahmed:** *Ahkâm ül Kur'an*, Beyrut, Dar ül Kitab il Arabi, 1335.
- Çağatay, Neşet** : *Bir Türk Kurumu Olan Ahilik*, Türk Tarih Kurumu Yayını, Ankara, 1997.
- Eymen Fuad Seyyid** :“Fatimiler”, *Diyanet İslam Ansiklopedisi*, C. XII, İstanbul, 1995.
- Ebu Ya'la el-Ferra, Muhammed b. el Hüseyin (1987).** :*el-Ahkâmü's-Sultaniye*, Tashih ve ta'lik: Muhammed Hamid el-Müfti, 3. Baskı, Matbaatü Mustafa'l Bâbi'l-Hâlebi, Mısır.

- Ebu Zehra** :*Tarihu'l-Mezahibi'l-İslamiyye, fi's Siyaseti ve'l Akaidi ve Tarihi'l Mezahibi'l Fıkhiyye*, Kahire, ty., *Dar ül Fikril Arabi*.
- Hamidullah, Muhammed** :*İslâm Müesseselerine Giriş*, Çev. İhsan Süreyya Sırma, İstanbul, 1984.
- Hitti, Philip K.** :*Siyasi ve Kültürel İslam Tarihi*, C. II, Çev. Salih Tuğ, İstanbul, 1980.
- İbn Haldun, Abdurrahman b. Muhammed.** :*Mukaddime*, Beyrut, Ty., Dârü'l-Cil.
- İbn Abidin** :*Reddu'l-Muhtar ala'd-Dürri'l-Muhtar ala Metni Tenviri'l- Ebsar*, Çev. Ahmed Davudoğlu, C. I-XIV, İstanbul, 1983, Şamil Yayınları.
- İbn Cerir et-Taberi** :*Târihu't-Taberi Târihu'l-Ümem ve'l-Müluk*, III. B., C. IV, Beyrut, 1991, Darü'l-Kütübi'l-İlmiyye.
- İbn Kayyim el Cevziyye**:(691-751/1293-1350). *et-Turuku'l-Hükmiyye fi's- Siyâseti's-Şer'iyye*, tahkik: Dr. Muhammed Cemil Gazi. ty. (önsöz tarihi: 1397/1977). Kahire: Matbaatü'l-Medeni.
- Karaman, Hayrettin** :*Mukayeseli İslâm Hukuku*, C. I, İstanbul, 1986.
- :*Fıkah Usulü*, İstanbul: İrfan Yayınevi, 1974.
- Kandemir, M. Yaşar** :*"Fatıma"*, *Diyanet İslam Ansiklopedisi*, C. XII, İstanbul, 1995, ss. 219–223.
- Kasani, Alaüddin Ebu Bekir** :*Bedâiu's-Sanai fi Tertibi's-Şerâi*, C. I-VII, Beyrut, 1974, Darü'l-Kütübi'l-Arabi.
- Kettani, Muhammed Abdülhayy** :*et Teratibu'l İdariyye*, C. I. Çev. Ahmed ÖZEL, İstanbul, 1990.
- Kopraman, M. Yaşar**:"Memlük Devleti", *Doğuştan Günümüze Büyük İslam Tarihi*, C. VI, İstanbul, 1992.

- Köprülü, M. Fuad** :*Türk Edebiyatında İlk Mutasavvıflar*, 3. B, Ankara, 1976, DİB Yayınları, TTK Basımevi.
- Mahmasani, Subhi** :*ed-Deâimu'l-Hulkiyye l'il-Kavânini'ş-Şer'iyeye*, Beyrut, 1979, Darü'l-ilm li'l-melayin.
- Macdonald, Duncan B.** :*Development of Muslim Theology, Jurisprudence and Constitutional Theory*, New York, 1965.
- Maverdi, Ebu'l-Hasen Ali b. Muhammed b. Habib.** :*el-Ahkâmü's-Sultâniye ve'l-Velâyâtü'd-Diniye*, Beyrut, ty., Dârü'l-Kütübi'l-İlmiyye.
- Nebhan, M.Faruk** :*İslâm Anayasa ve İdare Hukukunun Genel Esasları*, Çev. Servet Armağan, İstanbul, 1980, Sönmez Neşriyat.
- Nevin Abdülhalık Mustafa** :*İslam Siyasi Düşüncesinde Muhalefet (Hz.Muhammed Devrinden Abbasilerin II. Yüzyılına Kadar)*, Çev. Vecdi Akyüz, İstanbul, 1990.
- Nizamülmülk** :*Siyasetname*, Çev. M. Şerif Çavdaroğlu, İstanbul, Ty.
- Özçelik, Selçuk** :*"İslam Hukukuna göre Hükümdarın Hukuki Durumu"*, Prof. Taner'e Armağan, İstanbul, 1956.
- Reşid Rıza** :*İslâm'da Birlik ve Fıkıh Mezhepleri*, Çev. Ahmet Hamdi Akseki, Sadeleştiren Hayrettin Karaman, ty., Ankara.
- Spalding, Matthew** :*(Executive Editor), The Heritage Guide to The Constitution*, Washington, 2005.
- Serahsi, Şemsüddin** :*el-Mebsut*, C. I- XVI, İstanbul, 1983, Çağrı Yayınları.
- Şehristani, Muhammed**:*el Milel ve'n Nihal*, Tahkik M. Seyyid Kilani, II. B, C. I-II, Beyrut, 1975, Dar ül Ma'rife.

- Tabliye, Kutub Muhammed** : *el İslam ve Hukuk ul İnsan*, II. B., Kahire, 1984.
- Teftazani, Sa'düddin Mesut b. Ömer** : *Şerhü't-Telwih ala't-Tevdih li metni't-Tenkîh fi Usuli'l-Fıkh*, I-II, Beyrut, 1957, Dar'ül- Kütübi'l-İlmiyye.
- Turan, Ahmet-Yıldız, Harun** : "Tarihten Günümüze Anadolu Aleviliği", <http://dergi.samsunilahiyat.com> (16.9.2011).
- Tyan, Emile** : "Kadi", *The Encyclopaedia of İslâm* (New Edition), C. IV, Leiden, 1978, ss. 373–374.
- Uzunçarşılı İ. Hakkı** : *Osmanlı Devleti Teşkilatına Medhal*, 4. Baskı, Ankara, 1988.
- Yeprem, Saim** : "Kelam ve Felsefe Açısından Hariciler", *Nesil Dergisi*, Sayı, 9, İstanbul, 1979.
- Van Arendonk** : "Şerif", Milli Eğitim Bakanlığı İslam Ansiklopedisi, C. XI, İstanbul, 1979.
- Yaman, Ali** : "Tarihi, Kültürel, Folklorik ve Aktüel Boyutlarıyla Alevilik", *13 üncü Abant Platformu Toplantısı*, İstanbul Cevahir Hotel, 17–18 Mart 2007.
- Yıldırım, Rıza** : "Tarihi, Kültürel, Folklorik ve Aktüel Boyutlarıyla Alevilik", *13 üncü Abant Platformu Toplantısı*, İstanbul Cevahir Hotel, 17–18 Mart 2007.
- Yıldız, Hakkı Dursun** : "Abbasiler", *Diyanet İslam Ansiklopedisi*, C. I, ss. 31-48, İstanbul, 1988.
- : "Abbasiler", *Doğuştan Günümüze Büyük İslam Tarihi*, C. III, İstanbul, 1992.
- : "Hulefa-i Raşidin Devri", *Doğuştan Günümüze Büyük İslam Tarihi*, C. II: *Hulefa-i Raşidin ve Emeviler*, İstanbul, 1992.

- Wellhausen, Julius** :*İslamiyetin İlk Devrinde Dini-Siyasi Muhalefet Partileri*, Çev. Fikret İşıltan, Ankara, 1989, TTK Yayını.
- Zeydan, Abdulkerim** :*el-Medhal li diraseti'ş-Şeria'l-İslamiyye*, XI B. Beyrut, 1990.
- :*Nizâmu'l-Kadâ fi'ş-Şeriat'l-İslâmiyye*, 2. B., Beyrut, 1989, Müessesetü'r-Risale.

http://tr.wikipedia.org/wiki/Ali_bin_Ebu_Talib (24.10.2012).

www.ahmetyesevi.net (30.09.2012).

http://tr.wikipedia.org/wiki/Ahmet_Yesevi. (30.09.2012).

Yeni Anayasa İçin Taslak Çalışmalar:

Prof. Dr. Ergun ÖZBUDUN ve heyet, **Türkiye Cumhuriyeti Anayasa Önerisi**, 2007.

Türkiye Barolar Birliği, **Türkiye Cumhuriyeti Anayasa Önerisi**, Ankara, Kasım 2007, Geliştirilmiş Gerekçeli Yeni Metin, 4 ncü Baskı, Türkiye Barolar Birliği Yayınları: 131, Kanunlar Dizisi: 4.

MAZLUMDER, İnsan Hakları ve Mazlumlar İçin Dayanışma Derneği, **Yeni Bir Anayasa'ya İnsan Hakları Bağlamında İlkesel Öneriler**, Ankara, Ekim 2010.

TÜSİAD, **Yeni Anayasa Yuvarlak Masa Toplantıları Dizisi: Yeni Anayasanın Beş Temel Boyutu**", İstanbul, Mart 2011.

Toplumsal Ekonomik ve Sosyal Etüdler Vakfı (TESEV) Anayasa Komisyonu, Türkiye'nin Yeni Anayasasına Doğru, İstanbul, Nisan 2011.

Stratejik Düşünce Enstitüsü, **Vesayetsiz ve Tam Demokratik Bir Türkiye İçin İnsan Onuruna Dayanan Yeni Anayasa**, Ankara, Mayıs 2011.

Anayasa Çalışma Grubu (AÇG), **Türkiye'nin Yeni Anayasası İçin Genel Esaslar Raporu**, İstanbul, 25.05.2011.